

REDUIT FORT BIJ VECHTEN (FOTO LUUC JONKER).

Museum Fort bij Vechten maakt culturele schat inzichtelijk

Icoon voor Nieuwe Hollandse Waterlinie

Eindelijk heeft Nederland zijn museum geheel gewijd aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie, het snoer van verdedigingswerken van Muiden tot de Biesbosch. Het belang en de functie van deze gigantische culturele schat worden inzichtelijk gemaakt in het Waterliniemuseum Fort bij Vechten, onder de rook van Utrecht. Sinds 10 oktober open voor publiek.

TEKST: MARCEL VAN OOL

EXTERIEUR VAN HET REDUIT (FOTO WATERLINIEMUSEUM FORT BIJ VECHTEN, LUUC JONKER).

FORT BIJ VECHTEN VANUIT DE LUCHT.

DETAIL FORT BIJ VECHTEN.

Al in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd in de Nederlanden gebruik gemaakt van water als wapen. Ook toen de Fransen in 1672 oprukten werden grote stukken land geïnundeerd: door middel van een uitgekiend systeem van dijken, sluisen en andere werken kon aan de oostkant van Holland de boel onder water worden gezet. Veertig centimeter was genoeg: te ondiep om te bevaren, maar te diep om er met manschappen en kanonnen doorheen te trekken. Bovendien maakte zo'n laag water de typisch Hollandse sloten onzichtbaar, waardoor de vijand er zomaar in weg kon zakken. Vorst is dan je grootste vijand – de Fransen trokken over het bevroren water op naar Zwammerdam en Bodegraven die geplunderd werden. Toen de dooi inviel hadden ze een aftocht via de Rijndijk.

Zwak punt in de verdediging

In 1815 besloot koning Willem I, op advies van Cornelis Krayenhoff, inspecteur-generaal der fortificaties, ook de stad Utrecht met behulp van een linie te beschermen. Dat was het startschot voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Een van de moeilijkst te verdedigen punten binnen de linie was de zuidoosthoek van Utrecht. Dit gebied, de zogenoemde Houtense Vlake, wordt doorsneden door verhoogde wegen en spoortaluds en door de Kromme Rijn die er doorheen stroomt. Omdat op een dergelijk zwakke plek of acces (toegang) onder water zetten niet werkt, moest deze met artillerie vanuit forten verdedigd worden. Vanaf 1820-30 werd de Houtense Vlake 'gedekt' door vier lunetten (puntvormige fortificaties). Maar door de ontwikkeling van steeds krachtiger geschut werd het rond 1870 noodzakelijk Utrecht vanaf

grotere afstand te verdedigen. Er kwamen onder meer twee forten, aan elke kant van de Kromme Rijn een. Aan Utrechtse zijde verrees het grootste fort van de linie: Rijnauwen. Aan de overzijde kwam zijn 'kleine broertje': Vechten. Met 17 hectare toch nog het op een na grootste fort van de linie.

Niet te winnen strijd

De Nieuwe Hollandse Waterlinie werd een bouwproject van ongekend formaat. Niet alleen moesten er forten komen op alle zwakke plekken waar inundatie niet werkt, ook moesten diezelfde gebouwen steeds weerbaarder gemaakt worden. De granaten van de vijand werden immers ook steeds beter. Achteraf is het makkelijk te constateren dat het een verloren race was. Zeker als je bedenkt dat de moderne oorlogsvoering vanuit de lucht beslist werd. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is nooit aangevallen. Wel is hij drie keer in stelling gebracht: in 1870 bij de Frans-Duitse Oorlog, in de Eerste Wereldoorlog en in de zomer van 1939. Na WOII was het duidelijk dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen rol meer speelde in de landsverdediging. In 1951 werd hij opgeheven. Sommige forten werden aan hun lot overgelaten.

Andere kregen een nieuwe functie.

Fort bij Vechten werd militair depot. Die functie had het tot 1996. Toen werd het fort overgedragen aan Staatsbosbeheer.

REDUIT FORT BIJ VECHTEN (FOTO LUUC JONKER).

BRUG BIJ HET WATERLINIE-MUSEUM (FOTO WATERLINIE-MUSEUM FORT BIJ VECHTEN, MARCEL KOPPEN).

Defensie had niet veel aan groenbeheer gedaan en Fort bij Vechten was een oase voor de natuur geworden. Een wat geheimzinnige plek, zo vlak bij de stad. Met 47 forten (waarvan 15 in bezit van Staatsbosbeheer), talloze kleinere gebouwen, inundatiegebieden en schootsvelden lag er een uniek monumentaal landschap – van absolute wereldklasse maar nauwelijks bekend bij het grote publiek. Je mocht er vroeger immers nooit komen. Toen ze nog in bezit waren van het ministerie van Defensie waren het letterlijk witte vlekken op de kaart.

Een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is het Pact van Rijnauwen uit 2008. Het werd ondertekend door vijf ministeries en vijf provincies en had als doel de hele linie nieuw leven in te blazen. En er was boter bij de vis: er kwam veel geld vrij om bijvoorbeeld forten op te knappen en wandel- en fietsroutes aan te leggen. Vooral de financiering voor herstel van de forten was wezenlijk. Pas na restauratie kunnen ze een tweede leven krijgen. Dat moet je goed coördineren: je wilt niet overal een kantoor of theeschenkerij.

Masterplan

De provincie Utrecht, het projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, de gemeente Bunnik en Staatsbosbeheer hebben in nauwe samenwerking het Masterplan Fort bij Vechten op laten stellen door Architectenbureau Rapp+Rapp en West 8. Fort bij Vechten werd daarin aangewezen als locatie voor het waterliniemuseum en de entree tot de Nieuwe Hollandse

Waterlinie.

Kees-Jan Dosker, directeur Grond en Gebouwen bij Staatsbosbeheer, roemt de kracht van samenwerken om de hele linie op de kaart te zetten en vooral om het Waterliniemuseum te verwezenlijken: “Het geeft de burger moed dat we nu bewijzen dat het wel degelijk mogelijk is met een enorm aantal betrokken partijen zoiets moois neer te zetten. Dat we nieuwe invullingen voor oude monumenten vinden. En, ik zeg het vaker: die integrale aanpak werkt, het gaat om het geheel van gebouwen in hun landschap”.

Voor het zover was

Staatsbosbeheer is eigenaar van het Fort bij Vechten maar het is de provincie Utrecht geweest die de hele uitvoering van de vele restauraties en bouwwerkzaamheden mogelijk maakte en heeft begeleid. De exploitatie van het fort en het museum is na Europese aanbesteding gegund aan Nieuwland BV – die heeft het fort in erfpacht genomen van Staatsbosbeheer voor een periode van 30 jaar. Daarbij zijn goede afspraken gemaakt over het natuurbeheer op het fort en wat er wel en niet kan. Maar voor allerlei feesten en evenementen kun je er terecht. Voor de eerste heildronk werd uitgebracht, was er echter veel werk aan de winkel. Wie gaat het Waterliniecentrum ontwerpen? En hoe moet het eruitzien? Er werd een prijsvraag uitgeschreven onder jonge architecten. Harma Horlings, landschapsarchitect, had namens Staatsbosbeheer zitting in de jury. Volgens haar was de uiteindelijke keuze onontkoombaar en unaniem: het ontwerp van Studio Anne Holtrop verraste iedereen. Wat is er zo goed aan? Voor alle ontwerpers waren de uitgangspunten uiteraard ge-

MAQUETTE VAN HET FORT BIJ VECHTEN (FOTO WATERLINIE-MUSEUM FORT BIJ VECHTEN, LUUC JONKER).

lijk. Maar hoe je aan een ontwerp begint kan nogal verschillen. Horlings: "Holtrop begon niet meteen te denken in termen van bouwstenen. Hij ging eerder te werk als een klassiek beeldhouwer. Die haalt juist weg, om een vorm die er als het ware al is, te voorschijn te halen. Zoals van Michelangelo wel gezegd wordt dat hij de vorm van de uiteindelijke sculptuur al in het blok marmer ontwaarde. Die wijze van werken past bij Holtrop én hij voert hem nog een stuk verder door: hij wil immers een lege ruimte creëren voor toekomstige tentoonstellingen. Hij liet de plek echt tot zich spreken en kreeg zo de ingeving om de ruimte voor het Waterliniecentrum uit te hollen uit een enorme wal die om het terrein ligt. De plek van de golvende muren van het gebouw is bepaald door de hoogtelijnen van dat aardlichaam. Dat is een mooi gegeven: het fort en de nieuwe architectuur zijn zo onlosmakelijk met elkaar verweven". Horlings voegt er meteen aan toe: "Als het allemaal wat technisch klinkt; ik vermoed dat het onmiddellijk duidelijk is wanneer je het ziet. Gaan kijken dus".

Nog veel meer

Waterliniemuseum Fort bij Vechten behelst veel meer dan een spraakmakend gebouw. Het hele terrein is een museum. Daar horen dus ook de 19e-eeuwse gebouwen bij. Zeer de moeite waard is het zogenoemde reduit. Dat is een vesting in een fort, waar manschappen zich konden terugtrekken als de rest van het verdedigingswerk al in vijandige handen was gevallen. De gracht om het reduit, ooit volgestort met puin, is weer goed zichtbaar gemaakt. Maar de grootste verrassing wacht binnen: een juweel van een neogotische trap, geheel uit gietijzer. Om een echt beeld te

krijgen van hoe een fort er rond 1880 uitzag, toen Vechten een oorlogscapaciteit had van 623 militairen en 'twee waschvrouwen', heeft architect Penne Hannebroek in een strook die dwars over het fort loopt en zo'n 80 meter breed is, de oorspronkelijke situatie gereconstrueerd.

Uitsmijter

In het museumpaviljoen van Holtrop kunnen bezoekers tentoonstellingen bekijken over water als wapen en over het leven op het fort tijdens de Eerste Wereldoorlog – die expositie kreeg de veelzeggende titel Lummelen in de linie mee.

Er is verder aandacht voor de natuur op forten. Niet alleen vleurmuizen komen aan bod, maar ook bijvoorbeeld zeldzame korstmossen. De bijzondere belevenis op Fort bij Vechten begint al op de parkeerplaats, ook een spraakmakend ontwerp – van Parklaan landschapsarchitecten en kunstenaar Paul de Kort. Is de parkeerplaats leeg dan lijkt het een weiland vol antitankelementen, is ie vol dan ontstaan er zichtlijnen op het fort. Via een brug voert het dan naar de coupure, een doorsnijding van de aarden wal die de nieuwe toegang tot het fortterrein vormt.

Maar waar iedereen het over heeft: een maquette van maar liefst 50 meter lang die het hele linielandschap inzichtelijk maakt. Mooist van al: bezoekers kunnen zelf de boel onder water zetten. Zie voor de meest actuele informatie www.waterliniemuseum.nl

INTERIEUR VAN HET REDUIT (FOTO WATERLINIEMUSEUM FORT BIJ VECHTEN, MARCEL KOPPEN).

OVERZICHT FORT BIJ VECHTEN.